

Hamevî'nin "el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye" Adlı Risâlesinin Tenkitli Neşri ve İrsâdî Vakıflara Dair Bir Değerlendirme

Muhammed Abdullah YETER

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Graduate Student, Kocaeli University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Kocaeli /TÜRKİYE

abdullahyeter_88@hotmail.com | orcid.org/0009-0000-3845-1868

Ahmet EKŞİ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University Faculty of Theology Department of Islamic Law

Kocaeli /TÜRKİYE

aeksi72@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-3218-7837

Özet

Vakıf müessesesi, kuruluşu, işleyişi, konusu, idaresi ve işlevi gibi birçok yönüyle İslam hukukunun önemli konuları arasında kendisine haklı bir yer edinmiştir. Bu bağlamda konuya dair önemli bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmanın da en önemli amaçlarından biri söz konusu bu literatüre mütevazî bir katkı sunmaktır. Bir diğer gayesi ise vakıf konusu içerisinde en çok tartışılan vakıf türlerinden biri olan irsâdî vakıflara dair

Geliş/Received: 22.11.2023 | **Kabul/Accepted:** 05.06.2024 | **Yayın/Published:** 30.06.2024

Atıf/Citation: Yeter, Muhammed Abdullah– Ekşi, Ahmet. "Hamevî'nin "el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye" Adlı Risâlesinin Tenkitli Neşri ve İrsâdî Vakıflara Dair Bir Değerlendirme". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2024), 27-53./ Yeter, Muhammed Abdullah– Ekşi, Ahmet. "The Critical Edition of Ḥamawî's "Al-As'ilat Al-Ḥanafiyya bi Al-Ajwibat Al-Ḥamawiyya" and an Evaluation on Voluntary Foundations". *Journal of Islamic Law Studies* 43 (June 2024), 27-53.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1394742>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Muhammed Abdullah YETER – Ahmet EKŞİ | CC BY-NC-ND 4.0 International

teoriden ziyade uygulamayı konu edinen ve hicri 11. asırda kaleme alındığı anlaşılan bir risâleyi ilim dünyasının dikkatlerine sunmaktır. İslam hukuku literatüründe önemli bir yere sahip olan risâleler, genellikle belli bir konuyu ele alır. Yazıldığı dönemin toplum hayatı hakkında verdikleri bilgiler bakımından da ayrı bir önemi haizdirler. Yazma eser kütüphanelerinin en zengin ürünlerinden biri olan ve özellikle İslam hukukunun pratiğini yansıtan bu eserlerin gün yüzüne çıkarılması teori ile pratiğin uyumunu ortaya koyması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu manada Hanefî âlimlerinden Hamevî'nin (ö. 1098/1687) vakıfların bir kısmına dair doğrudan pratiği yansıtan bu risâlesi, hacmi küçük olmakla birlikte önemli bir sorunun çözümünü yansıtmayı bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada risâlenin müellifinin çizdiği sınırlar dahilinde sadece irsâdî vakıflar ele alınacaktır. Zira daha çok bireysel mülkiyetler üzerinden kurulan vakıf müesseselerinin yanı sıra beytül-mâle ait gayrimenkullerin irsâd yoluyla hayır cihetlerine ve ilim adamlarına tahsisi, dinî hizmetlerin sağlıklı ve düzenli bir şekilde yürütülmesine önemli katkı sağlamıştır.

Yaşadığı dönemin ve bölgenin önemli medreselerinde ders veren, Hanefî fıkhında fetva yeterliliğine sahip olan ve hatta verdiği fetvaları öğrencileri tarafından *el-Fetâvâ* adlı bir eserde toplanan Hamevî'nin fıkıh ilmindeki bu yetkinliğini, irsâdî vakıfların meşruiyetini vakıf hukuku içerisinde başarılı bir şekilde ortaya koymasında görmek mümkündür. Ayrıca fıkıh alanında yazdığı birçok risale, onun tefsir, hadis, akaid, lügat vb. ilimlerin yanı sıra fıkıh ilmindeki bu yetkinliğine işaret etmektedir. Müellif, Hanefî olmasına rağmen yaşadığı bölgenin (Mısır) Şâfiî âlimlerinden biri olan Süyûtî'ye (ö. 911/1505) atıfta bulunması eserin ilmî açıdan değerini göstermektedir.

Yazma halinde bulunan risâlenin ikinci bir nüshası bulunmadığı için sadece metin tenkidi sürecinden geçirilerek yayınlanmıştır. Ayrıca risâlede yapılan alıntıların kahir ekseriyeti atıfta bulunulan eserlerde tespit edilerek dipnotlarda gösterilmiştir. Ancak bu atıflardan bir kısmı risâlede zikredilen eserlerde tespit edilememiştir. Eserin Hamevî'ye aidiyeti risalede açıkça zikredilmekle beraber eserin ne zaman ve nerede telif edildiğine dair bir malumata rastlanmamıştır. Dönemin devlet başkanı tarafından beytül-mâle ait arazilerin tahsisinin meşruiyetine dair sorulan bir soruya müdellel bir şekilde verilen cevabın, sonraki yıllarda irsâdî vakıf geleneğinin devam etmesinde önemli katkıları olduğu kanaatindeyiz.

Konunun kaynaklarda gayr-i sahih vakıflar başlığı altında ele alınması, ilk bakışta irsâdî vakıflara karşı olumsuz bir intiba uyandırır da bu durum, söz konusu vakıfların geçersizliğine değil, irsâd yapanın malın gerçek maliki olmadığına işaret etmektedir. Her ne kadar bazıları bu sebeple söz konusu tahsisatın vakıf olamayacağını söylese de beytül-mâlde hak sahibi olanlara yapılan tahsisatın Hamevî'nin de işaret ettiği gibi bir vakıf

olduğu aşıkardır. Ancak beytûlmâlde hakkı olmayanlara yapılan tahsislerin durumuna risâlede değinilmemiş olması bir eksiklik olarak görülmektedir. Nitekim eğer diğer bazı kaynaklarda gayr-i sahih irsâd olarak zikredilen bu tahsisatlara açıklık getirilmiş olsaydı bu nevi vakıflara itirazlar biraz daha azalmış olacaktı. Bu eksikliğe rağmen yine de döneminin şartları düşünüldüğünde uygulamaya dair bir problemin çözümünü aktaran bu risâlenin önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hamevî, Vakıf, İrsâdî Vakıf, Beytûlmâl.

The Critical Edition of Ḥamawî's "Al-As'ilat Al-Ḥanafiiyya bi Al-Ajwibat Al-Ḥamawiiyya" and an Evaluation on Voluntary Foundations

Summary

The institution of waqf has earned a rightful place among the significant matters of Islamic law in many aspects, such as its establishment, functioning, subject, administration and role. One of the most important aims of this study is to make a modest contribution to this literature. Another aim is to bring to the attention of the scholarly world a risâla on *irşâdî* waqfs, one of the most debated and discussed types of waqfs. This risâla, revealed to have been written in the 11th Hijri century, deals with practice rather than theory. Risâlas, which have an important place in the literature of Islamic law, usually deal with a specific subject. They are also important for the insights they provide about the social life of the period in which they were written. The discovery of these works, found among the richest products of manuscript libraries and reflect the practice of Islamic law, is particularly significant in revealing the harmony of theory and practice together. In this sense, this treatise by Ḥamawî, one of the Ḥanafî scholars, which directly reflects the practice regarding some of the waqfs, makes an important contribution to the literature in terms of reflecting the solution of an important problem despite its small volume.

In this study, only *irşâdî* foundations will be discussed within the author's specified limits in the risâla. This is because, in addition to the waqf institutions, which were mainly established based on individual property, the allocation of real estate's belonging to the bayt al-mâl to charitable organizations and scholars through *irşâd* contributed significantly to the healthy and orderly execution of religious services.

It is possible to see this competence in the field of fiqh in the successful presentation of the legitimacy of *irşâdî* waqfs within the law of waqf by Ḥamawî, who taught in important madrasas of his time and the region, who was qualified to issue fatwas in Ḥanafî fiqh, and whose fatwas were even collected by his students in a work called al-Fatâwâ. In addition, many risâla he wrote in the field of fiqh point to his competence in the science of fiqh in addition to sciences such as tafsîr, hadîth, al-'aqaîd, lexicography, and

manāqib. Although the author is a Ḥanafī, his reference to al-Suyūṭī (911/1505), one of the Shāfi'ī scholars of his region (Egypt), shows the scholarly value of the work.

Since there is no second copy of the manuscript, it has been published only through textual criticism. In addition, most of the quotations in the risāla have been identified in the works cited and shown in the footnotes. However, some of these citations could not be found in the works mentioned in the risāla. Although it is clearly stated in the risāla that the work belongs to Ḥamawī, there is no information about when and where it was written. We believe that the answer given by the head of state of the period to a question about the legitimacy of the allocation of land belonging to the bayt al-māl in a substantiated manner contributed significantly to the continuation of the tradition of irṣādī waqf in the following years.

Although at first glance, the fact that the subject is discussed under the heading of inauthentic waqfs in the sources may give a negative impression against irṣādī waqfs, this does not indicate the invalidity of these waqfs, but rather that the person who made the irṣād was not the true owner of the property. Although some have argued that the allocation in question cannot be a waqf for this reason, the guidance given to those with a right to the bayt al-māl is a waqf, as Ḥamawī points out. However, the fact that the status of the allocations made to those with no right to the bayt al-māl is not mentioned in the risāla seems to be a deficiency. If these allocations, which are mentioned in some other sources as inauthentic irṣād, had been clarified, the objections to this type of waqf would have been slightly less. Despite this deficiency, it can be said that this risāla, which conveys the solution of a practical problem, fills an important gap considering the conditions of its time.

Keywords: Islamic Law, Ḥamawī, Waqf, Irṣādī Waqf, Bayt al-māl.

Giriş

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak, toplum hayatının gerektirdiği hizmetleri yapmak, kamu yararına müesseseler inşa etmek ve bütün bunların devamını sağlamak gibi birçok hikmete mebni olarak tesis edilen vakıflar, İslam medeniyetinin en önemli temel taşlarından biri olmuştur. Vakıfların tesisinde Müslümanlar için en önemli motivasyon kaynağı “... Hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”¹, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”² ve “Allah yolunda

¹ el-Hac 2/77.

² Âl-i İmrân 3/92.

harcama yapın..."³ gibi âyetlerin yanı sıra sadaka-i câriye⁴ türünden yardımları devamlı hale getirmeyi teşvik eden hadisler olmuştur. Bu ve benzeri nasların teşvikiyle dünyada güzel anılmak, insanlığa hizmet etmek, kalıcı eserler bırakmak suretiyle Allah'ın rızasını uman; ahirette O'na yakın olma arzusu içinde olan Müslümanlar birçok vakıf kurmuşlardır. Bu hususta şu ilkeyi kendilerine düstur edinmişlerdir: "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı Allah yolunda harcanan, vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır."⁵

Vakıf, "bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynını Allah'ın mülkü hükmünde olacak şekilde temlik ve temellükten ebediyen menetmektir."⁶ Diğer imamların aksine Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795), vakfedilen malın vâkıfın mülkünden çıkmayacağına dair görüşü "menfaatin tahsisi" kabilinden olan irsâdî vakıflar bakımından önem arz etmektedir. Zira irsâdî vakıflar beytül mâle ait olan gayrimenkullerin mülkiyeti devlette kalmak kaydıyla sadece menfaatleri beytül mâlden istifade etme hakkına sahip olan kişilere tahsis edilmesinden ibarettir. Bu yönüyle irsâdî vakıflar, gayr-i sahih vakıflar kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak gayr-i sahih denilmesi, bu vakıfların, gerçek vakıf niteliği taşımamasından kaynaklanır. Zira gerçek vakıflarda vâkıf mevkûfun maliki olması gerekir. İrsâdî vakıflarda ise devlet başkanı vakfedilen malın gerçek sahibi değildir. Bu durum ise vakfı geçersiz kılmaz. Diğer taraftan irsâdî vakıflar da kendi arasında iki kısma ayrılır. Kendilerine tahsisat yapılan kişiler beytül mâlden yararlanma hakkına sahip ise bu türden tahsisatlar sahih irsâd, yararlanma hakkına sahip olmayanlara yapılan tahsisatlar ise gayr-i sahih irsâd olarak isimlendirilmiştir. Mevkûfun aleyh (vakıftan yararlananlar) bağlamında meşruiyeti tartışma konusu olmakla birlikte bazı âlimler tarafından cevazına hükmedilen⁷ bu ikinci kısma, incelediğimiz risâlede değinilmemiş olması kanaatimizce bir eksikliklerdir.

Haraç gelirlerinin, asıl mülkiyetinin değil de menfaatinin (iktâ'u'l-istiğlâl) tahsişiyle gündeme gelen irsâdî vakıflar, özellikle mîrî arazilerin gelirlerinin yahut işletme yetkisinin devamlı olarak hayrî hizmetler doğrultusunda tahsis edilmesiyle gerçek anlamda vücut bulmuştur. Bu nedenle konu daha çok mîrî araziye dair ahkâm bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca bu uygulamayı savunan kitaplar telif edilmiştir. Zeynüddîn İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *et-Tuhfetü'l-mardiyye fi'l-arazi'l-mısıriyye* eseri bunlardan biridir. Ayrıca genel fıkıh literatürü içerisinde vakıf ahkâmına dair bölümlerde "mevkûf" ve

³ el-Bakara 2/195.

⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdül bâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Vasiyye", 14.

⁵ Yusuf Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 183.

⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 4/285.

⁷ Bilmen, *Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 5/6.

mevkûfun aleyh” bağlamında irsâdî vakıflara yer verilmiştir.⁸ Hamevî'nin irsâdî vakıflara dair “*el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye*” risâlesi de bu anlamda uygulamayla ilgili bir sorunun çözümünü aktarması bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Son dönemde ise konuyu Ahmed Akgündüz hem *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* adlı kitabında hem de TDV İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı “İrsâdî Vakıf” maddesinde kapsamlı bir şekilde ele almıştır. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*'de ise “İrsâd” başlığıyla konu geniş bir şekilde incelenmiştir.⁹ Sultan İbrâhim el-Hâşimî'nin “Vakfî'l-irsâd ve devrühü fî tenmiyeti'l-müsâadâti'l-hariciyyetil-Katariyye” adlı makalesi ile Râgıb es-Sercânî'nin, “el-Vakfî'z-zürrî ve vakfî'l-irsâd” adlı makalesi doğrudan konuyu ele alan iki önemli çalışma olarak zikredilebilir.

Hâmevî'nin risâlesinin tenkitli neşri çerçevesinde yapılan bu çalışmayla hem ilgili risâleyi günümüze taşımak hem de hayrî hizmetlere tahsis edilmiş vakıflar konusunda önemli bir boşluğu doldurduğuna inandığımız irsâdî vakıfları yeniden gündeme getirmek hedeflenmektedir. Bu amaçla önce müellifin hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri, çalışmanın konusu olan risâle ve risâlenin konusunu oluşturan irsâdî vakıflar hakkında bilgi sunulacaktır. Risâlenin içeriğine dair bir değerlendirmeden sonra metnin tenkitli neşrine yer verilecektir.

1. Ahmed b. Muhammed el-Hamevî

1.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Tam adı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî (ö. 1098/1687) olan müellif, aslen Hama'lı olduğu için Hamevî olarak meşhur olmuştur. İlmî hayatında Mısır'ın önemli bir yeri olması hasebiyle, Mısırî olarak da anılmıştır. Kahire'de kaldığı yıllarda Süleymaniye ve Hüseyniye medreselerinde ders veren Hamevî, Hanefî fıkında kendini yetiştirmiştir. Hanefîler için iftâ görevleri icra etmiştir. Öğrencileri tarafından derlenen *el-Fetâvâ* adlı eseri, onun Hanefî mezhebindeki fetva otoritesine işaret etmektedir. Bunun yanında tefsir, hadis, akaid, dil bilimleri, tarih ve edebiyat gibi alanlarda eserleri olan çok yönlü bir âlimdir. Şürünbülâlî (ö. 1069/1659), Şihâbüddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659), Nûreddin el-Üchûrî (ö. 1066/1656), Nûreddîn eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) ve İbn Allân (ö. 1057/1648) gibi dönemin seçkin âlimlerinden ders almıştır. Yetiştirdiği talebeler arasında Hasan b. Ali el-Uceymî (ö.

⁸ Mesela bk. Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 5/6-7.

⁹ “İrsâd”, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1404/1983), 3/107-112.

1113/1702), İbnü's-Semmân ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677) ve İbrâhim b. Abdurrahman el-Hayârî (ö. 1083/1672) gibi âlimler sayılabilir.¹⁰

1.2. Eserleri

Hamevî'nin başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis, akaid, lügat vb. birçok alanda eserleri mevcuttur. Burada sadece fıkha dair bazı önemli eserleri hakkında kısa bilgi verilecektir.¹¹

1. Ğamzü 'uyûni'l-besâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir

İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinin en meşhur şerhidir. 1097 (1686) yılında tamamlanan eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü'nde 742 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Hamevî'nin *el-Eşbâh'a* yoğun eleştiriler yönelttiği bu eser¹² birçok yayınevi tarafından basılmak suretiyle matbu hale getirilmiştir.¹³

2. Keşfü'r-remz 'an beyâni (habâye)'l-Kenz

Molla Miskîn'in (ö. 954/1547), Ebü'l-Berekât en-Nesevî'nin (ö. 710/1310) eseri *Kenzü'd-dekâ'ik'e* yaptığı şerhin hâşiyesidir.¹⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü'nde 928-929; Reîsülküttâb Mustafa Efendi Bölümü'nde 351-352; Çorlulu Ali Paşa Bölümü'nde 192-193 numaralarında kayıtlı olan eser aynı zamanda Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa Bölümü'nde 1059/1 numarasında kayıtlı bulunmaktadır.

¹⁰ Abdurrahmân b. Hasan el-Cebertî, 'Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1978), 1/114; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-'ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musaniffin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 1/164-165; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebin ve'l-müsteşrikin* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1996), 1/239; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957), 1/193; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Telkîhü'l-fiker bi-şerhi Manzûmeti'l-eser*, thk. Abdullah Süleyman el-Uteyyik (Cidde: Dâru'l-Minhac, 2009), 13-17; Mustafa Sınanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/456-457.

¹¹ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Huzeyfe Çeker, "Ahmed el-Hamevî'nin Tezhîbü's-sahîfe bi-nusreti'l-İmâm Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 1-53.

¹² Söz konusu eleştiriler için bk. Osman Bayder, "İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir'ine Hamevî Tarafından Yöneltilen Eleştiriler", *Bilimname* 48 (2022/2), 539.

¹³ Bk. Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu uyûni'l-besâ'ir* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1985).

¹⁴ Abdülkadir Şenel, "Molla Miskîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/259.

3. Hâşiye ‘ale’*d*-Dürer ve’*l*-Ğurer

Molla Hüsrev’in (ö. 885/1480) meşhur eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir.¹⁵ Hamevî’nin zaman zaman yaptığı açıklamalarda Hanefî mezhebinin görüşlerinin dışına çıkarak farklı tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin ikrah, ihtiyarı ifsad edip rızayı yok ettiği için Hanefîler’in aksine mükrehin nikâhının geçerli olmadığını söylemiştir.¹⁶

4. Nuhbetü’*l*-fiker ‘ale’*d*-Dürer ve’*l*-Ğurer¹⁷

Hamevî’nin Molla Hüsrev’in Hâşiye ‘ale’*d*-Dürer ve’*l*-Ğurer adlı eserinin giriş kısmı üzerine geniş izahlı bir şerhidir. Eser, yazara ait *Dürer* kenarındaki notların *Nuhbetü’l-fiker* adıyla Halil adındaki bir öğrencisinin derlemesinden meydana gelmektedir. Büyük bir bölümü giriş kısmının şerhi olup bir kısmı da abdestle alakalıdır.¹⁸ Eser Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü’nde 3631 numarada kayıtlı bulunan mecmuanın 30b-96b varakları arasında bulunmaktadır.

5. İthâfü erbâbi’*d*-dirâye bi-fethi’*l*-hidâye¹⁹

Eser, Burhâneddin el-Merginânî’nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhına dair yazmış olduğu *el-Hidâye* isimli eser üzerine yazılan bir ta’lîka çalışmasıdır.

6. ed-Dürerü’*s*-semîne fi hükmi’*s*-salât fi’*s*-sefine²⁰

Risâle, Abdullah Ahmed Muhammed el-Cebûrî tarafından önce *Mecelletü Külliyyeti’*d*-dirâsâti’*l*-İslâmiyye’de*, daha sonra fıkıh ve dil konularına dair risâlelerin bir araya getirildiği *Resâ’il fi’*l*-fikh ve’*l*-luğa* adlı çalışmanın içinde neşredilmiştir.²¹ Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân’ın tahkik ettiği bu risale 1988 tarihinde Riyad’da Dârü’s-Sahâbe yayınevi tarafından neşredilmiştir.²²

¹⁵ Sinanoğlu, “Hamevî”, 15/457.

¹⁶ Yusuf Balta, “Risâletü’*l*-Hamevî’de İmam Hamevî’nin Bazı Fikhî Meselelerle İlgili Değerlendirmeleri”, *Usul İslam Araştırmaları* 33 (Nisan 2020), 83-84.

¹⁷ Ebü’*l*-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Nuhbetü’*l*-Fiker ‘ale’*d*-Dürer ve’*l*-Ğurer* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3631), 30b-96b.

¹⁸ Orhan Ençakar, “Molla Hüsrev’in Dürerü’*l*-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 250-251.

¹⁹ Ebü’*l*-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *İthâfü erbâbi’*d*-dirâye bi-fethi’*l*-hidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb, 1147), 173a-187b.

²⁰ Ebü’*l*-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *ed-Dürerü’*s*-Semîne fi hükmi’*s*-Salât fi’*s*-sefine* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1550/77), 335a-336b.

²¹ Sinanoğlu, “Hamevî”, 15/457.

²² Abdülkadir Şanalımış, “Ahmed el-Hamevî’nin Gemide Kılınan Namazın Hükmüne Dair Risâlesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (Aralık 2022), 79.

7. el-Fetâvâ

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'nde 3631 numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 252b-310a varakları arasında yer alan bu eser, bir talebesinin fetva sorularının ellerinde gördüğü Hamevî'ye ait soru ve cevapları - أجاپ - سئل şeklinde derleme siyle oluşturulmuştur.

8. *Tezhîbü's-sahîfe bi-nusreti'l-Îmâm Ebî Hanîfe*²³

Müellif bu eserini, Ebû Hanîfe'yi hedef alan ithamlara karşı onu savunmak için kaleme almıştır. Bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin bir bidat fırkasına mensup olduğu veya hadislerle yeterince önem vermeyip re'yi öncelediği gibi iddialar olduğunu zikreden müellif eserinde bu iddiaların asılsız olduğunu başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.²⁴

9. *Esne'l-metâlib fi beyâni ma'ne't-tecâzûb*

Risalenin konusu bir belagat sanatı olan tecâzûb ve bu sanatın fıkıh konularında kullanımıyla alakalıdır. Hamevî, mezkûr sanata eserinde yer veren başka bir Hanefî fakih olan Kuhistânî'nin (ö. 962/1555) tecâzûb sanatıyla alakalı ifadelerini "öşrûn vücûbiyeti" ve "şart muhayyerliği" konuları özelinde incelemiştir. Söz konusu risale Muhammed Emin Görgün tarafından tahkik edilerek bir sempozyumda sunulmuş ve sempozyum metinleri kitabında yayımlanmıştır. Görgün, risaleye dair ulaştığı iki nüsha arasında karşılaştırma yaparak mezkûr risaleyi içerik açısından detaylıca incelemiştir.²⁵

2. *el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-hameviyye* Risâlesi

2.1. Risâlenin Adı ve Hamevî'ye Aidiyeti

el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye adlı risalenin Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'ye aidiyeti konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Zira eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü'nde 1152 numarada bulunan ve toplamda 340 varaktan oluşan bir mecmuanın 129a-132b varakları arasındaki tek nüshasının hem giriş bölümünde (vr. 129a) hem de ferağ kaydında (vr. 132b) Hamevî'ye ait olduğu açıkça yazılıdır.

²³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Tezhîbü's-sahîfe bi-nusreti'l-Îmâm Ebî Hanîfe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3631), 109a-114b.

²⁴ Çeker, "Tezhîbü's-sahîfe", 6.

²⁵ Muhammed Emin Görgün, "Bir Fakih Gözüyle Tecâzûb Sanatı: Seyyid Ahmed el-Hamevî'nin *Esne'l-metâlib fi beyâni ma'ne't-tecâzûb* isimli Risâlesi", *Arap Dili Belagati ve Edebiyatı Lisansüstü Araştırmaları*, ed. Ali Bulut vd. (İstanbul: Demavend Yayınları, 2023), 115-134.

2.2. Risâlenin Yazılış Tarihi ve Yeri

Eserin içeriğinde veya ferağ kaydında eserin yazılış tarihi ve yeri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak müellifin 1687 yılında vefat ettiği ve Mısır'da yaşadığı göz önünde bulundurularak eserin 17. yüzyılda Mısır'da yazıldığı söylenilebilir.

2.3. Risâlenin Yazılma Nedeni ve Önemi

Eserin giriş bölümünde Hamevî bu eserini, Selâhaddin Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) bir beldenin cizye gelirlerini Salâhiye medresesine tahsis ve vakfetmesinin hükmü hakkında kendisine sorulan bir soruya verdiği cevap üzerine oluşturduğunu ifade etmektedir.

Hamevî, soruya önce cevap vermiş daha sonra bu cevabını delillendirme yoluna gitmiştir. İlk olarak cizye gelirlerinin irsâd edilmesini sonra hazine arazilerinin irsâd edilmesini daha sonra da tarihî sürecini açıklamıştır.²⁶ Eser, irsâdî vakıflara dikkat çekmesi sebebiyle bu alanda yazılmış önemli bir risaledir.

2.4. Risâlenin Kaynakları

Hamevî'nin *el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye* adlı küçük hacimli bu eserini yazarken birkaç kaynaktan faydalandığı anlaşılmaktadır. Burada atıfta bulunduğu söz konusu kaynaklar hakkında kısa bilgi verilecektir. Hamevî'nin yaptığı atıflar ilgili kaynaklardan tespit edilmiş olup risâlenin Arapça metninde dipnotlarla gösterilmiştir. Risâlede kendisine atıfta bulunulan kaynaklar şunlardır:

1. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*

Bahâeddin Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî'ye (ö. 480/1087) ait olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla Bölümü'nde 865-866 no'lu adreste kayıtlı²⁷ olup ayrıca Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman'ın tahkikiyle neşredilmiştir.²⁸

2. *el-Muhîtü'r-radavî fi fûrû'î'l-fikhi'l-Hanefî*

Radiyyüddin Burhaneddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'ye (ö. 571/1175) ait olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye 600, 602; Kılıç Ali

²⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1152), 129a-132b.

²⁷ Çok sayıda nüshası bulunan bu eserin diğer nüshaları için <https://portal.yek.gov.tr> adresine bakılabilir.

²⁸ Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman (Amman; Beyrut: Dârü'r-Reyâhîn, 2021/1443).

Paşa 497-501; Yeni Cami 561 no'lu adreslerde kayıtlıdır. Ayrıca Abdülhafız Muhammed Ali Beydûn'un tahkikiyle neşredilmiştir.²⁹

3. *en-Naklû'l-mestûr fi cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr,*

Celâleddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) ait olan eser, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Bölümü'nde 678, vr. 234-237; Esad Efendi Bölümü'nde 341, vr. 75-76'da kayıtlıdır.

4. *el-Mültekat fi'l-fetâvaye'l-Hanefiyye*

Nâsırüddîn Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî'ye (ö. 556/1161) ait olan bu eser Hanefî fukahası arasında meşhurdur. Özellikle İbn Nüceym *el-Bahrü'r-râ'ik'te* ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) *Reddül-muhtâr'da* bu esere yer yer atıfta bulunmuşlardır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1000, 1001; Lâleli, 1165; Şehid Ali Paşa, 975; Yenicami, 575 no'lu adreslerde kayıtlıdır. Hamevî'nin *el-Mültekat'tan* naklettiği bilgilere ilgili eserin yukarıda kayıtlı nüshaları üzerinde yapılan araştırmada ulaşılamamıştır. Hamevî'nin *Mültekat'tan* naklettiği bilgiler risâlenin diğer kaynaklarında da yer almaktadır.

5. *Manzûmetün fi'l-fikh ve şerhuha*

Celâleddin et-Tebbânî'ye (ö. 793/1391) ait olan bu esere ulaşılamamıştır. Ancak müellifin bu eseri kaynak vererek aktardığı bilgilerin aynısı, risâlenin kaynaklarından biri olan İsbîcabî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî* adlı kitapta geçmektedir.

2.5. Risâlenin Edisyon Kritiği

Risâlenin ve müellifinin ismi verildikten sonra besmele ve Peygamberimize (s.a.v.) salâtü selâmın ardından "الحمد لله رُفِعَ الي سؤَال" ibaresiyle başlayan bu eser, "قال ذلك عَجلاً وكتبه داعياً مبتهلاً الشريف أحمد بن محمد الحنفي الحموي غفر الله ذنوبه وملاً من الخيرات ذنوبه" ifadesiyle tamamlanmış olup hem giriş bölümünde hem de ferağ kaydında eserin müellifi açıkça zikredilmiştir. Ancak eserin yazılma tarihine ve yazıldığı yere dair bir bilgi verilmemiştir.

Yapılan incelemede bu çalışmaya konu olan risâlede herhangi bir eksikliğin olmadığı tespit edilmiştir. Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan risâlede, okunma zorluğuna neden olabilecek herhangi bir silinme, karalama ve yırtılmaya rastlanmamıştır. Risâlenin Hamevî tarafından istinsah edildiği ferağ kaydından anlaşılmaktadır.

²⁹ Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, *el-Muhîtü'r-radavî fi fîrâ'î'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. Abdülhafız Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2021/1442).

Eserde herhangi bir yazım hatası tespit edilememiştir. Bununla beraber atıf yapılan kaynaklardan birinde ilgili metin bulunamamış; ancak nakledilen bilgilerin bir kısmı risâlenin diğer kaynaklarında tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda yer alan risâle metnindeki, noktalama, harekeleme ve paragraf düzenlemesi tarafımızca yapılmıştır. Risâlede yeterince açık olmadığını düşündüğümüz ibareler ve bilgiler açıklanarak dipnotta gösterilmiştir.

2.6. Risalenin Muhtevası

Risalenin konusu “İrsadî vakıflar” olması hasebiyle öncelikle bu vakıflardan bahsetmek yerinde olacaktır.

2.6.1. İrsadî Vakıflar

Sözlükte “durmak, durdurmak, alıkoymak” gibi anlamlara gelen vakıf kelimesi fıkıh ıstılahında “bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynı Allah Teâlâ’nın mülkü hükmünde olacak şekilde temlik ve temellükten ebadiyen menetmektir.” Bu tarif, İmâmeyn’e göredir. İmâm-ı Âzam’a göre ise vakıf, “bir mülkün aynı, sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir yöne tasadduk edilmesidir.”³⁰ Sözlü bir tasarruf neticesinde hukuken varlık kazanan vakıf, İslam medeniyetinin önemli bir hayır müessesesidir. Vakıflar, kendisinden yararlananlar, yararlanma biçimleri, mülkiyeti, idare edilmeleri ve hukuki sonuçları bakımından çeşitli kısımlara ayrılırlar. Çalışmanın uzamaması için söz konusu ayrımların detayına girilmeyecektir. Ancak bu çalışmanın konusunu oluşturan irsâdî vakıfların yerini ortaya koyabilmek için mevkûfun mülkiyeti bakımından vakıf çeşitlerine yer verilecektir. Vakıf, mevkûfun (vakf olunan şeyin) mülkiyeti bakımından sahih ve gayr-i sahih olmak üzere iki kısma ayrılır. Mülk arazilerin veya şahıslara ait malların oluşturduğu vakıflar sahih vakıflardır. Vakıf denilince de ilk akla gelen bu tür vakıflardır. Mülkiyeti devlete ait olup menfaati kamu yararına tahsis edilen vakıflar ise sahih olmayan vakıflar olarak isimlendirilir. Tahsisat kabilinden olan bu vakıflara irsâdî vakıflar denir.³¹ Sözlükte “hazırlamak, ayırmak, tahsis etmek” gibi anlamlara gelen “irsâd” kelimesi terim olarak, devlet başkanı veya onun naibi tarafından beytülmâle ait bir mülkün veya arazinin menfaatini beytülmâlden istihkakı bulunan kimselere tahsis etmekten ibarettir.³² Bu şekilde vakfedilen araziler, devlet başkanı tarafından ya sadece gelirinin tahsis edilmesi veya sadece tasarruf hakkının tahsis

³⁰ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî* (Beirut: Daru'l-Erkam), 3/15.

³¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/478.

³² Ömer Hilmi Efendi, *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 851), 3.

edilmesi yahut da hem gelirinin hem de tasarruf hakkının tahsis edilmesi suretiyle olur.³³ Osmanlı uygulamasında irsâdî vakıflar, mîrî arazinin³⁴ tahsisi suretiyle yapıldığından bu tür vakıflara "tahsisat kabilinden vakıflar" da denilmiştir. İrsâd yapanın, malın gerçek maliki olmaması nedeniyle "gayri sahih vakıflar" olarak da isimlendirilmiştir.³⁵

İrsâdî vakıflar da kendi arasında sahih ve gayr-i sahih kısımlarına ayrılır. Beytül-mâle ait olan bir mülkün çıplak mülkiyeti yine beytülmâlde kalmak üzere menfaatinin devlet başkanı veya onun yetkilendirdiği bir kişi tarafından beytülmâlden istihkakı olan kimselere veya cami ve medrese gibi müesseselere tahsis edilmesi sahih irsâd; beytül-mâlde istihkakı olmayanlara tahsis edilmesi ise gayri sahih irsâd olarak isimlendirilir.³⁶ Sahih irsâd olarak kurulan vakfın daha sonra gelenler tarafından bozulması veya iptal edilmesi caiz değildir. Gayr-i sahih irsâd olarak kurulan vakfın ise devlet başkanı (Veliyyül-emr) tarafından bozulması caizdir.³⁷ Dolayısıyla irsâdî vakıfta da diğer vakıf türlerinde olduğu gibi te'bid (süreklilik) esastır. İrsâdî vakıfları diğer vakıf türlerinden ayıran fark ise, arazinin rakabesinin (çıplak mülkiyetinin) değil, tasarruf hakkının ya da menfaatinin vakfedilmesidir. Diğer vakıf türlerinde mevkuflar, vakfedilmeden önce vâkıfın mülkü iken irsâdî vakıflarda beytülmâlidir.³⁸ İrsâdî vakıflara "gayri sahih vakıf" denilmesi ise vakfedilen malın vâkıfın mülkü olmaması nedeniyle vakfedenin gerçek anlamda vâkıf sayılmamasından kaynaklanmaktadır. Yoksa bu vakıfların hukuken geçersiz olduğu manasına gelmez. Bu tür vakıflarla devlet tarafından özellikle mîrî arazilerin gelirleri eğitim, sağlık ve diğer toplumsal hizmetlere tahsis edilmektedir. Böylece ebedi olarak yapılan bu tahsisatlarla söz konusu hizmetlerin devamlılığı sağlanmış olmaktadır.³⁹

³³ Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf* (Hüdai Efendi, 851), 58.

³⁴ Mîrî arazi, Osmanlı Devleti'nde mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı kullananlara devredilmiş arazilerdir. M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/157.

³⁵ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 528; Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/448.

³⁶ Bilmen, *İstîlâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 4/285.

³⁷ Ömer Hilmi, *İthâfî'l-ahlâf* (Hüdai Efendi, 851), 59; Zeynüddîn İbn Nüceym, *et-Tuhfetü'l-Mardiyye fi'l-arazi'l-Mısrıyye* (Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 1308/6), 31.

³⁸ "İrsâd", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 3/107.

³⁹ Günay, "Vakıf", 42/478.

Kurulacak olan bir irsâdî vakıfta şu unsurların bulunması gerekir:

1) Mürsid: İrsâdî vakfı yapan kişi yani vâkıftır. Bu kişinin Müslümanların beytül-mâlinde tasarruf yapmaya ehil birisi olması gerekir. Bu da ya devlet başkanı (Sultan) veya onun naibi olmasıyla mümkün olur.

2) Mürsâd: İrsâd edilen mülk veya arazidir. Bu mülk veya arazinin beytül-mâle ait bir ayn olması gerekir.

3) Mürsâdün aleyh: İrsâdî vakıf yapılan cihet yani vakıftan yararlananlardır. Bu kişilerin beytül-mâlden istihkakı bulunan kişiler olması gerekir. Beytül-mâlden istihkakı bulunmayan kişilerin bu vakıftan faydalanmaları bazı âlimler tarafından caiz görülmemiştir.

4) Sığa: İrsâdî vakfın kuruluşu ancak vakf veya irsâd lafızlarından birinin zikredilmesiyle geçerlilik kazanır. Genelde fukaha bu iki lafızdan birini kullanır.⁴⁰

İrsâdî vakıf ya vakıf olmasına itibarla ya da Müslümanların genelinin maslahatını meşru bir yolla temin etmesinden dolayı âlimlerin ittifakıyla sahih kabul edilmiştir. Çünkü irsâdî vakıfta vakfedilen şey, Müslümanların beytül-mâline aittir. Dolayısıyla Müslümanların maslahatlarının bulunduğu her yere sarf edilebilir. Zira Müslümanların maslahatını temin etmek devlet başkanına vaciptir. Bu maslahatların temini sadece irsâdî vakıf yapmak suretiyle elde ediliyorsa bu vakıfların kurulması da vacip olur.⁴¹ Çünkü vacibi tamamlayan şeyler de vaciptir.⁴² Ayrıca hak sahiplerine haklarını ulaştırma durumu bulunduğundan dolayı irsâdî vakıfların caiz olması konusunda ittifak edilmiştir.⁴³

Savaşlar neticesinde elde edilen arazilerin bütün Müslümanların yararına tahsis edilebileceği düşüncesi irsâdî vakıfları doğuran sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim şer‘an bir engel olmaması hasebiyle devlet, fethedilen arazileri zaman zaman vakıf adıyla kamuya tahsis etmiştir. Her ne kadar önceleri iktâ⁴⁴ adıyla benzer uygulamalar olmuş olsa da bu konudaki ilk uygulama Musul Atabegi Nûreddin Mahmud Zengî (ö. 569/1174) tarafından gerçekleştirilmiştir. O, beytül-mâlde hakkı bulunanların haklarına

⁴⁰ “İrsâd”, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, 3/108-111.

⁴¹ “İrsâd”, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, 3/108.

⁴² Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed el-Baberti, *el-İnâye şerhü'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/18.

⁴³ “İrsâd”, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, 3/108.

⁴⁴ İktâ, Devlet başkanı veya onun naibi tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz malların veya tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifâ, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsis etmesine denir. Mustafa Demirci, “İktâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43.

kolaylıkla ulaşmalarını sağlamak için hazinenin malının bir kısmını onlara ayırıp, tahsis etmeyi düşünmüş, bu konuda şâfiî hukukçusu İbn Ebî Asrûn'dan (ö. 585/1189) fetva almış ve birçok beytümâl arazisini vakıf adıyla tahsis etmiştir. Onun açtığı bu yolda Selâhaddîn-i Eyyûbî de yürümüştür. İrsâdî vakıflar, Osmanlı Devleti'nde her ne kadar ilk dönemlerde bazı tereddütlere mahal olmuşsa da zamanla büyük gelişme gösterip sistemleşmiştir. Önceleri Şeyhülislâm ve Dârüssaâde Ağası gibi resmî şahıs veya Haremeyn Nezâreti gibi makamlar tarafından idare edilen, mali ve hukuki işlemleri vakıf mütevellileri tarafından yürütölen irsâdî vakıflar, 1241'de (1826) mazbut vakıflar adıyla Evkaf Nezâreti'ne devredilmiştir.⁴⁵

2.6.2. Risâlenin İçeriği

İrsâdî vakıfları konu edinen Hamevî'nin *el-Es'iletü'l-Haneftiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye*'si, adından da anlaşılacağı üzere soru-cevap şeklinde oluşmuş bir eserdir. Şöyle ki; Selâhaddîn Yusuf b. Eyyûb'un (ö. 589/1193) Salâhiye Medresesine yapmış olduğu irsâdî vakıf hakkında kendisine yöneltilen soruya eserin girişinde yer veren müellif, soruya verdiği cevabı kaleme alarak bu risâleyi telif etmiştir. Söz konusu sorunun detayı şu şekildedir:

Selâhaddîn Eyyûbî, Ebu Kâr beldesinde oturan, oradan göç eden kısacası o beldeye mensup olan tüm Hristiyan azınlığın ve onların nesil ve zürriyetlerinin cizyelerini ve buradan elde edilen geliri, ilim tahsili ile meşgul olan âlimlere ve ilim talebelerine sarf edilmek üzere vakfetmiştir. Bu uygulama günümüze kadar da devam etmiştir. Şimdi ulema ve ilim talebelerine yapılan bu irsâdî vakıf geçerli midir? Bu görüşle amel edilir mi? Çünkü hazinede onlara yetecek bir maaş vardır.

Hamevî, adı geçen sultanın o beldenin Hristiyan azınlığının cizyelerini Salâhiye Medresesine tahsis etmesinden ortaya çıkan mezkûr irsâdî vakfın sıhhatinde şüphe olmadığını söyleyerek bu görüşünü şu şekilde delillendirir:

Hazinenin dört bölümünden biri olan cizye ve haraçların sarf olunacağı yerler, âlimlerin, müderrislerin, kadıların ve müftülerin maaşları, mescitlerin, medreselerin, ribatların bina edilmesi ve tamiri, işçilerin ve hizmet ekibinin maaşları vb. diğer dinî işlerle ilgili giderlerdir. Şeriat-ı Muhammediyye bunların ihmal edilmesini menetmiştir. Sultanın bütün bunların durumunu düşünmesi vaciptir. Çünkü hak edenlere geçim kaynaklarını vermek saltanatın en güçlü dayanaklarındanır.⁴⁶ Devamında Hamevî,

⁴⁵ Hamevî, *el-Es'iletü'l-Haneftiyye* (Reşid Efendi, 1152), 131b; Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", 22/448-449.

⁴⁶ Hamevî, *el-Es'iletü'l-Haneftiyye* (Reşid Efendi, 1152), 130b.

irsâdî vakfı, “Beitülmâlden hak sahibi olanlara hak ettiğinin ayrılması ve tahsis edilmesinden ibarettir.” diye tanımlar ve bazı âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini nakleder.⁴⁷

İslam âlimleri, mücahitler, âlimler, onların talebeleri ve fakihler gibi haraç divanında hakkı bulunanların onlara bağlı olarak evlatlarına da pay ayrılacağını söylemişlerdir. Bu âlimlerden biri olan Seyyid İmam Nâsiruddin es-Semerkindî *el-Mültekat fi'l-fetâvaye'l-Hanefiyye* adlı eserinde şunu söylemiştir: Her sene beytül mâlden, kurra olanların iki yüz dinar veya iki bin dirhem hakkı vardır. Onları ya bu dünyada alır ya da ahirette alır. Yine aynı kitapta haraç vergisinin sultanın mülkü olduğuna inananın küfre düşmüş olacağını zikretmiştir.⁴⁸

İmam İsbîcâbî, İmam Tahâvî'ye ait *el-Muhtasar'ın* şerhinde hazinenin dört bölümünü ve onların gider yerlerini zikrettikten sonra şöyle demiştir; Devlet yöneticilerine ve sultanlara gereken, hakları sahiplerine ulaştırmalarıdır.⁴⁹

Hamevî, İmam Celâleddin et-Tebbânî'nin yazmış olduğu manzumesine yapmış olduğu şerhinde şöyle dediğini nakleder: Devlet yöneticilerine, valilere ve sultanlara gereken, hakları sahiplerine ulaştırmalarıdır. O hakları onlardan engelleyemezler, Müslümanların beytül mâlini kendi hazineleri yapamazlar. Bu konuda ihmalde bulunurlarsa veballeri kendilerinedir ve bununla zalim ismini hak etmiş olurlar.⁵⁰ Ardından *el-Muhîtü'r-radavî fi fîrûi'l-fikhi'l-Hanefi* isimli eserden şöyle bir nakilde bulunur: Ona yani sultana beytül mâlden ancak kendisine ve yardımcılarına yetecek miktarı ölçülü bir şekilde alması helaldir. Eğer hakları sahiplerine ulaştırdıktan sonra bir şey artarsa onu Müslümanlar arasında taksim eder. Bu konuda ihmalde bulunurlarsa bunun hesabını Allah görecektir.⁵¹

Hamevî, ilgili beldeye ait Hristiyan azınlığın cizyelerinin Salâhiye Medresesine tahsis edilmesinin sahih olduğuna dair görüşünü destekleyen nakillerde bulunduktan sonra hazine arazilerinin irsâd edilmesinin hükmünü açıklamıştır.

Hamevî, hazine arazilerinin irsâd edilmesinin de aynı şekilde caiz olduğunu söylemiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. İbrahim'in (a.s) beldesi olan Habrun ve Beyti Aynun beldelerini Temîm ed-Dârî ve nesline ebediyen vakfetmesini delil getirmiştir. Yapılan bu irsâda Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r. anhüm) de şahit

⁴⁷ Hamevî, *el-Es'iletü'l-Hanefiyye* (Reşid Efendi, 1152), 130a.

⁴⁸ Hamevî'nin *el-Mültekat*'tan naklettiği bu bilgilere ilgili eser üzerinde yapılan araştırmada ulaşılamamıştır.

⁴⁹ İsbicabî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/591.

⁵⁰ Celâleddin et-Tebbânî'ye ait olan bu esere ulaşılamamıştır. Ancak müellifin bu eseri kaynak vererek aktardığı bilgilerin aynısı, risalenin diğer kaynaklarından birinde geçmektedir. Bk. İsbîcâbî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/591.

⁵¹ Radyüüddin es-Serahsî, *el-Muhîtü'r-radavî*, 1/579.

olmuştur. Hem Hz. Ebubekir hem de Hz. Ömer kendi dönemlerinde buna dair belge de yazdırmışlardır.⁵² Devam eden yıllarda kimse bu vakfa el sürmemiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim Han, Mısır idaresini Çerkeslerden (Memlükler'den) alıp oraya hâkim olunca Temîm ed-Dârî soyundan gelenler, adı geçen irsâd mektubunu ona getirmişlerdi. O da onların ellerindekini kabul etmiştir. Kendisinden sonra gelen padişahlar da aynı yolu takip etmiştir.

Hazine arazisinin irsâd edilmesini ilk uygulayan Sultan Nureddin Zengî'dir (ö. 607/1211). Nureddin Zengî bunu yapmayı isteyince, Şâfiî fakihî İmam İbn Ebî Asrûn'dan bu konuda fetva istemiş o da bu uygulamanın caiz olduğuna fetva vermiştir. Diğer mezheplerden bir grup âlim de onun bu fetvasını uygun bulmuştur. Ancak Hamevî'nin atıfta bulunduğu Celâleddin es-Süyûtî, verilen bu bilginin yanlış aksettirildiğini söyler ve düşüncesini *en-Naklû'l-mestûr fi cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr* adlı eserinde şu şekilde dile getirir:

*İbn Ebî Asrûn ve ona bu konuda muvafakat edenler, bunun gerçek bir vakıf olduğunu kastetmediler. Çünkü sahibi bulunmayan bir malda vakıf sahih olmaz. İbn Ebî Asrûn, bunları beytül-mâlde hakkı bulunanların haklarına ulaşmalarına yardımcı olmak ve kolaylıkla ulaşmalarını sağlamak için hazinenin malının bir kısmını onlara ayırıp, tahsis etmekten ibaret görüyor. Zira fakirlerin, zayıfların halifeye ve meliklere ulaşması ve onlardan haklarını almaları zor ve imkansızdır.*⁵³

Hamevî, daha sonra irsâdî vakıfların oluşmasına yol açan tarihi süreci şöyle açıklar. Emevi ve Abbasi halifeleri zamanında sık sık vezire gelip kapısını çalanlar, kendisinin ve halifenin istediği fasit gerekçelerin tamamını kabul edenler veya gece ve gündüz halifenin meclisine gelip, şiirler söyleyip, haberleri nakleden ve kendini onlar için feda edenler dışındakilere beytül-mâlden herhangi bir pay verilmez olmuştur. Seçkin âlimlerin çoğu ise bu tür tavırlardan uzak durmuştur. Mısır ve Şam'daki Fâtımî halifeleri zamanına gelince durum daha da kötü bir hal aldı. Nitekim Fâtımî halifelerinin Râfizî olduğunu düşünen birçok âlim onlardan maaş almayı bile düşünmemiş aksine onların şerrinden selamette olmayı büyük bir ganimet saymışlardır.

Hamevî, Müslümanların bu sıkıntıdan Nureddin Zengî ve Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb ile kurtulduğunu söylemiştir. Çünkü bu iki sultan, hazine arazisinden bir kısmının âlimlere, talebelere, sûfîlere, fakirlere, zayıflara, bekrî, ömerî ve diğerlerinden soylu olanlara tahsis edilmesine karar vermiştir. Onlardan önce kimse buna teşebbüs

⁵² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi' (el-Câmi'u'l-kebîr)* (Kahire: el-Ezherü's-şerif, 1426/2005), 16/339-340.

⁵³ Süyûtî, *en-Naklû'l-mestûr fi cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr* (Lala İsmail, 678), 235a.

etmemiştir. Bu hususta saygın bir âlim olarak gördükleri İbn Ebî Asrûn’dan fetva istemişlerdir. O da beytûlmâlden ilgili kişilere hakları kolay veya kolaya yakın bir şekilde ulaştırıldığı için bunda maslahatın olduğunu görmüş ve tahsis manasında bunun cevazına fetva vermiştir. Fetvaya konu olan bu durumla, mal sahibinin bir aynı vakfetmesi gibi hakiki bir vakfı kastetmemiştir. Ancak “tutma” manasında müşterek olduğundan dolayı vakfın, “ayırma” veya “tahsis” manasında kullanılmasında da bir sakınca görmemiştir. Bu manayı dikkate alarak İbn Ebi Asrûn’a kendi asrının Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fukahâsından büyük bir grup âlim muvafakat göstermiştir.

Bu fetva üzerine Nureddin Zengî Şam’daki birçok hazine arazisini çeşitli hayır cihetlerine vakfetmiştir. Salâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb birçok araziye Kudüs, Şam ve Mısır’daki medreselerde görev yapan fakihlere, Saîdü’s-Suadâ Hangahı’nı da sûflilere vakfetmiştir. Mısır ve Şam’da bu ikisinin soyundan gelen diğer melikler, Türk beylikleri ve Memlûklerin sultanları da aynı yolu izlemiştir.

Hamevî, bu durumun, keşf ve irfan ehlinin kitaplarında sahabeden sonra en adil olanlar diye vasıflandırdığı Osmanlı padişahları döneminde de devam ettiğini söyler. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Mısır’ı ve Yusufiyye Hanedanı’nı ele geçirince hazineyi ve onun gider yerlerini inceleyip gözden geçirmiş ve söz konusu hazine mallarının üçte ikisinin hayır cihetlerine, mescitlere, medreselere, ribatlara tahsis edildiği, malın geriye kalan üçte birinin ise sultanın hazinesine tahsis edildiği irsâd vakıflarının mevcut olduğunu görmüştür. Her ne kadar bazı vezirler bu gelirlerin hazineye aktarılmasını tavsiye etse de Sultan Selim onların bu önerisini reddederek onları huzurundan kovar ve ardından, “bizden öncekilerin yapmış olduğu hayırların tarafımızdan kesilmesini istemeyiz” diyerek bu vakıfların bulunduğu hal üzere kalmasını emreder. Böylece Hamevî, verdiği bu cevapla risalesini tamamlamış oldu.

3. Eserin Tahkikli Neşri

الأسئلة الحنفية بالأجوبة الحموية

تأليف خاتمة المحققين، وإنسان عين المدققين، وصدر المدرسين، وختام الفقهاء والمحدثين، وترجمان لسان المتكلمين، المرحوم السيد أحمد بن محمد الحموي الحنفي الحسني رحمه الله تعالى. / [١٢٩ و]

بسم الله الرحمن الرحيم، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم.

الحمد لله، رُفِعَ إِلَيَّ سؤَالُ صورته ما تقول السادة العلماء أئمة الدين نفع الله بعلومهم المسلمين فيما صدر من السلطان صلاح الدين يوسف بن أيوب من الإرصَاد الصادر عنه على مدرسته الصلاحية المجاورة لمقام الإمام الشافعي رضي الله عنه.

وصورة مكتوب الإرصَاد أنه أرصد جميع جَوَالِي نصارى قرية أبي قازَ المقيمين بها، والراجلين عنها، المنسوبين إليها أينما كانوا وحيثما نزلوا، هم وذريتهم وعقبهم ونسلهم إلى أن يرث الله الأرض ومن عليها وهو خير الوارثين. هذا نصّه.

ثم إن ما يحصل من ذلك يصرف للعلماء القائمين بنشر العلم وطلبة العلم المقررين ممن له ولاية التقرير في ذلك، واستمرّ العمل على ذلك من زمن الواقف رحمه الله تعالى إلى زماننا هذا.

فهل هذا الإرصَاد صحيح معمول به لصدوره للعلماء وطلبة العلم؛ لأنّ لهم في بيت مال المسلمين ما يكفيهم أفيدوا.

الجواب: الحمد لله حقّ حمده، اللهم هب لي من لدنك علمًا، وارزقني من عندك مددًا وفهمًا، وأعدني لما اختلف فيه من الحقّ بإذنك. لا شبهة في صحة الإرصَاد المذكور الصادر من السلطان المزبور من إرصَاد جَوَالِي النصارى القارية على المدرسة الصلاحية؛ لأنّ بيت مال الجَوَالِي الذي هو أحد بيوت مال الأربعة^{٥٥} مصرفه، ومصرف بيت مال الخراج كفاية العلماء والمتعلمين والقضاة والمفتيين وبناء المساجد والمدارس والرباطات وعمارتها، وكفاية سدنتها وخدمتها وغير ذلك من الأمور الدينية التي منعت الشريعة المطهرة من إهمالها، وأوجب على من هو ظلّ الله في أرضه النظر في أحوالها وحرمت عليه الإعراض عن تفقدتها مخافة اختلالها، كيف لا؟ وإدراج الأرزاق على ذوي الاستحقاق من أقوى دعائم السلطنة العلية ومن أطيب ثمراتها الجنية.

وقد ذكر علماؤنا أنّ من له حقّ في ديوان الخراج كالمقاتلة والعلماء وطلبتهم والفقهاء يفرض لأولادهم تبعًا ولا يسقط بموت الأصل ترغيبًا، والمراد / [١٣٠ ظ] بالفرض هنا الإرصَاد وهو عبارة عن أن يفرض ويُفرض لهجة الاستحقاق من بيت المال ما تستحقه تلك الجهة.

أخذ من تركة الميت الذي مات ولم يترك وارثًا أصلاً. انظر: بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع لعلاء الدين الكاساني

^{٥٥} وأما ما يوضع في بيت المال من الأموال فأربعة أنواع: أحدها زكاة السوائم، والعشور، والثاني خمس الغنائم، والمعادن، والركاز، والثالث خراج الأراضي وجزية الرؤوس، والرابع ما

وذكر السيد الإمام ناصر الدين السمرقندي^{٥٥} في كتابه الملتقط^{٥٦} "أن لكل قاره في كل سنة من بيت المال مأتي دينار أو ألفي درهم إن أخذها في الدنيا والا يأخذها في الآخرة". انتهى.^{٥٧}

وذكر في الملتقط أيضًا "أن من رأى أن الخراج ملك السلطان كفر". انتهى.^{٥٨}

وفي شرح الإمام الإسيجاني^{٥٩} على مختصر الإمام الطحاوي بعد أن ذكر بيوت المال الأربعة ومصارفها، قال: "فالواجب على الأئمة والسلاطين إيصال الحقوق إلى أربابها". انتهى.^{٦٠}

وفي شرح الإمام جلال الدين التبانني^{٦١} على منظومته: "والواجب على الأئمة والولاة والسلاطين إيصال الحقوق إلى أربابها ولا يجبسونها عنهم ولا يجعلون مال بيت المسلمين كنوزًا؛ فإن قصرُوا في ذلك فوباله عنهم واستحققوا بذلك اسم الظالم". انتهى.^{٦٢}

وفي المحيط الرضوي:^{٦٣} "ولا يحل له -يعني السلطان- من بيت المال إلا ما يكفيه ويكفي أعوانه بالمعروف، فإن فضل من المال شيء بعد إيصال الحقوق إلى أربابها قسّمه بين المسلمين، وإن قصر في ذلك كان الله عليه حسيبًا". انتهى.^{٦٤}

هذا ما يتعلّق بصحة إرصاد جَوَالِي النصارى القارية على المدرسة الصلاحية.

وأما إرصاد أراضي بيت المال فهو صحيح وجائز أيضًا، فقد صحّ عنه عليه الصلاة والسلام أنه أرصد قريتي خبرون^{٦٥} وبيت عينون^{٦٦} بلد الخليل عليه الصلاة والسلام على تميم الداري وذريته إلى آخر الدهر، وشهد بالإرصاد أبو بكر الصديق وعمر وعثمان وعلي بن أبي طالب، وكتب صكّ الإرصاد رضي الله عنهم،^{٦٧} وقد امتثل الأئمة ذلك إلى الآن ولم يتعرّضوا لهم فيما بأيديهم.

اصول الفقه، وشرح الجامع الصحيح، وفتاوى، وشرح مختصر إيضاح ابن الحاجب. انظر: معجم المؤلفين لعمر رضا كحالة، ١٥٢٣/١.

^{٦٥} لم نصل إلى منظومة الفقه وشرحها للإمام جلال الدين التبانني ولكن نجد هذا المتن في شرح مختصر الطحاوي في الفقه الحنفي للإسيجاني، ٥٩١/١.

^{٦٦} المحيط الرضوي في فروع الفقه الحنفي لبرهان الدين محمد بن محمد الملقب رضي الدين السرخسي (ت. ١١٧٥/٥٥٧١).

^{٦٧} المحيط الرضوي في فروع الفقه الحنفي، ٥٧٩/١.

^{٦٨} مدينة الخليل الفلسطينية التي بها قبر إبراهيم الخليل عليه السلام وبيت إبراهيم. انظر: المعالم الأثرية في السنة والسيرة، ص ٩٦.

^{٦٩} قرية أقطعها رسول الله لتميم الداري، وتقع اليوم في منطقة الخليل بفلسطين. انظر: المعالم الأثرية في السنة والسيرة، ص ٥٥.

^{٧٠} جمع الجوامع المعروف بـ «الجامع الكبير» لجلال الدين السيوطي، ٣٣٩/١٦-٣٤٠.

^{٥٥} أبو القاسم ناصر الدين محمد بن يوسف المدني السمرقندي الحسيني الحنفي (ت. ١١٦١/٥٥٦م). له كتاب الفقه النافع. انظر: كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون لكاتب جلبي، ١٠٨٠١٢.

^{٥٦} أي: الملتقط في الفتاوى الحنفية للإمام ناصر الدين السمرقندي الحنفي.

^{٥٧} لم نقف هذه العبارة في الكتاب.

^{٥٨} لم نقف هذه العبارة في الكتاب.

^{٥٩} أحمد بن منصور القاضي أبو نصر الإسيجاني الحنفي (ت. ١٠٨٧/٥٤٨٠م). أحد شراح مختصر الطحاوي كان إمامًا تبحر في الفقه في بلاده على العلماء ثم رحل إلى سمرقند وناظر الأئمة ودرس للطلاب والفقهاء وصار الرجوع إليه في الوقائع. انظر: الفوائد البهية في تراجم الحنفية لعبد الحي اللكنوي، ص ٤٢.

^{٦٠} شرح مختصر الطحاوي في الفقه الحنفي، ٥٩١/١.

^{٦١} جلال الدين بن أحمد بن يوسف، المعروف بالتبانني الحنفي (ت. ١٣٩١/٥٧٩٣م). فقيه محدث أديب اصولي. من تصانيفه: منظومة في الفقه وشرحها، وشرح منار الأنوار في

وقد بلغنا أنَّ المرحوم المغفور له السلطان سليم جدَّ سلطان العصر الآن خَلَدَ اللهُ مجده ورحم جدَّه لَمَّا أخذ المُلْك من الجراكسة واستولى على تلك البلاد وقدمها جاء الداريون^{٦٨} إليه بكتاب الإحصاء المذكور فأقرهم على ما بأيديهم من ذلك وتبعه من بعده من أولاده.

وأما [١٣٠/] وقف أراضي بيت المال فأول من أحدثه السلطان العادل المغازي المجاهد المرابط فاتح بلاد الساحل المعدود في الأولياء الأربعين السلطان نور الدين الشهيد رحمه الله تعالى ولم يقع ذلك لأحد قبله من السلاطين، ولمَّا أراد ذلك استفتى الإمام ابن أبي عصرون^{٦٩} فأفتاه بالجواز ووافقه على ذلك جماعة من المذاهب الأربعة.

قال العلامة جلال الدين السيوطي:^{٧٠} "ولم يقصد ابن أبي عصرون، يعني ومن وافقه أنه وقف حقيقي؛ إذ لا يصحَّ الوقف من غير المالك، وإنَّما رأى ذلك إحصاءً وإفرازاً لبعض مال بيت المال على بعض مستحقِّه ليصلوا إليه بسهولة إعانة للمستحقِّين في بيت المال على وصول حقِّهم منه لما كان وصول الفقهاء والفقراء والضعفاء إلى الخلفاء والملوك، وأخذ حقِّهم منهم متعذِّراً أو متعسِّراً،^{٧١} وما كان يصل إلى أحد عطاؤه من بيت المال في زمن الخلفاء الأمويين والعباسيين إلَّا ما يتردَّد إلى الوزير ويلازم بابه ويوافقه على جميع ما يروم هو والخليفة من الأغراض الفاسدة أو من يتردَّد ليلاً ونهاراً على مجالس الخلفاء ويناشد الأشعار ويطرح الأخبار ويبدل نفسه لهم آناء الليل وأطراف النهار وغالب أعيان العلماء يتحاشون عن ذلك^{٧٢} وناهيك بما حكى عن القاضي عبد الوهاب^{٧٣} أحد المالكية أنه في زمانه خرج من بغداد إلى مصر فخرج معه أربعمائة طيلسان يوادعونه ويكون على فراقه، ويتألَّمون لبعاده ويستوحشون له، فقال: لما رأى ذلك منهم، والله لو كان لي في بلدتكم هذه كلَّ يوم درهماً ما خرجت منها فلم يسمح له أحد منهم بذلك".^{٧٤}

وأما زمن الخلفاء الفاطميين بمصر والشام فكان أشدَّ سوءاً وأعظم بليَّةً فكان لا يحظى منهم بين الأمن وأفقهم على^{٧٥} الرفض أو الكفريات فما تأمل عالم منهم رزقاً قط؛ بل كان يعدُّ سلامته من شرم غاية الغنيمة.

^{٦٨} أحفاد تميم الداري.
الدين السيوطي، ص ٢٣٥.

^{٦٩} النقل المستور في جواز قبض المعلوم من غير حضور لجلال الدين السيوطي، ص ٢٣٦ ظ.

^{٧٠} القاضي أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر بن أحمد البغدادي المالكي (ت. ١٠٣١هـ/١٠٣١م)، كان فقيهاً أديباً شاعراً، وتولى القضاء ببادرايا وبكاسايا، وخرج في آخر عمره إلى مصر، صنف في مذهبه كتاب التلقين وهو مع صغر حجمه من خيار الكتب وأكثرها فائدة، وله كتاب المعونة، وشرح الرسالة وغير ذلك عدة تصانيف. انظر: وفيات الأعيان لابن خلكان، ٢١٩/٣.

^{٧١} النقل المستور في جواز قبض المعلوم من غير حضور لجلال الدين السيوطي، ص ٢٣٥.

^{٧٢} النقل المستور في جواز قبض المعلوم من غير حضور لجلال الدين السيوطي، ص ٢٣٦ ظ.

^{٦٨} أحفاد تميم الداري.

^{٦٩} أبو سعد عبد الله بن محمد بن هبة الله بن المطهر بن علي بن أبي عصرون التميمي الشافعي (ت. ٥٨٥هـ/١١٨٣م)، الشيخ الإمام العلامة الفقيه البارع، المقرئ الأوحد، شيخ الشافعية، قاضي القضاة، شرف الدين، عالم أهل الشام، ألف كتاباً منها: صفة المذهب في نهاية المطلب، والذريعة في معرفة الشريعة، والتنبيه في معرفة الأحكام، وفوائد المهذب. انظر: سير أعلام النبلاء لشمس الدين الذهبي، ١٢٥/٢١-١٢٧.

^{٧٠} أبو الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن محمد السيوطي، المصري، الشافعي (ت. ٩١١هـ/١٥٠٥م). عالم مشارك في أنواع من العلوم. من مؤلفاته: الدر المنثور في التفسير بالمأثور، الإتيان في علوم القرآن، الجامع الصغير، طبقات المفسرين. انظر: معجم المؤلفين لعمر رضا كحالة، ١٢٨/٥.

فلما فرج الله عن المسلمين بنور الدين الشهيد وصلاح الدين يوسف بن أيوب المرصد على هذه المدرسة المسئول عنها وراءيا عن أن يفرزا من أراضي بيت المال طائفة للعلماء والطلبة والصوفية والفقراء والضعفاء وذوي الأنساب / [١٣١ظ] من البكرية والعمرية وغيرهم، ولم يكن أحد سبقهما إلى ذلك فاستفتيا العلامة شهاب الدين بن أبي عصرون وكان متصلاً بهما معظماً عندهما، فرأى المصلحة في ذلك لما فيه من إيصال حقوق هؤلاء من بيت المال إليهم على وجه متيسر أو قريب من المتيسر، فأقتاهما بجواز ما أرادوه على معنى أنه إرصاد وإفراز ولم يقصد أنه وقف حقيقي كعين وقفها مالكةا، فقال: إن هذا إفراز لهؤلاء الطوائف وهو جائز بالاتفاق، ولا يضر أن يستعمل لفظ الوقف بمعنى الإفراز والإرصاد للاشتراك في معنى الإمساك،^{٧٦} هذا هو التحقيق في هذا المقام، وليس وراء عبّادان مقام ووافق ابن أبي عصرون على ذلك جم غفير من فقهاء عصره من الحنفية والمالكية والشافعية والحنابلة نظرا إلى هذا المعنى.

فوقف نور الدين كثيرا من أراضي بيت المال على عدة جهات من الخيرات بالشام ووقف صلاح الدين يوسف بن أيوب كثيرا على الفقهاء بمدارسه بالقدس والشام وبمصر وعلى الصوفية بخانقاه بسعيد السعداء^{٧٧} وتابعهما على ذلك بقية الملوك من ذريتهما بمصر والشام وتابعهما على ذلك ملوك الدولة التركية والجرسية إلى أن أفضت الدولة إلى أعدل سلاطين الزمان ملوك أبناء عثمان الموصوفين في كتب أهل الكشف والعرفان بأنهم أعدل الطول بعد الصحابة رضي الله عنهم واستولى المرحوم المغفور له السلطان سليم جد سلطان زماننا على الديار المصرية واعتلى الأسرة اليوسفية ونظر في بيوت المال ومصارفها بأله وطارفها فوجد المرصد على الخيرات والقربات والمساجد والمدارس والرباطات نحو ثلثي المال والباقي وهو الثلث يكون للخزينة السلطانية فاستكثر ذلك بعض وزراءه، وأشار عليه بضم ذلك إلى الخزينة فلم يقبل منه ذلك، وردّ عليه أفتح ردّ وجازاه بالبعد والطرده، وقال له خيرات فعلها من قبلنا لا نحب أن يكون نقضها من قبلنا وأمر بإبقاء ما كان على ما كان فجازاه الله بالإحسان وجعل الكلّ باقية في عقبه إلى الآن. هذا ما عندي في جواب هذه الحادثة / [١٣١و] من المسطور.

والله يعلم خائنة الأعين وما تخفي الصدور.

قال ذلك عجلا وكتبه داعيا مبهتلا الشريف أحمد بن محمد الحنفي الحموي غفر الله ذنوبه وملا من الخيرات ذنوبه وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلّم تسليمًا كثيرا دائما أبدا إلى يوم الدين. / [١٣٢ظ]

^{٧٦} الخليفة المستنصر، فلما استبدّ الناصر صلاح الدين يوسف بن أيوب بملك مصر عمل هذه الدار برسم الفقراء الصوفية الواردين من البلاد الشاسعة، ووقفها عليهم وولى عليهم شيخا فكانت أول خانقاه عملت بديار مصر. وعرفت بدويرة الصوفية. انظر: المواظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار لعتي الدين المقرئزي، ٢٨٢/٤.

^{٧٧} النقل المستور في جواز قبض المعلوم من غير حضور لجلال الدين السيوطي، ص ٢٣٦ و.

^{٧٨} خانقاه سعيد السعداء: الخانكاه الصلاحية، كانت أولا دارا لرجل اسمه قنبر، ويقال عنبر ولقبه سعيد السعداء في الدولة الفاطمية، أحد الأستاذين المحنكين خدام القصر، عتيق

Sonuç

İrsâdî vakıflara dair yapılan bu çalışmada elde edilen neticeler kısaca şöyle ifade edilebilir:

Yazdığı eserlerden çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılan Hamevî'nin üstlendiği görevler de dikkate alındığında fikhî yönünün ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hamevî'nin eserlerinin çoğu yazma veya tahkikli neşir yoluyla günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle yazma halinde bulunan eserleri neşredilmeyi beklemektedir.

Hamevî'ye aidiyeti kesin olan *el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-Ecvibeti'l-Hameviyye* adlı risâle, sadece irsâdî vakıfları konu edinmesi bakımından vakıf hukuku literatürü içinde özel bir yere sahiptir. Daha sonra yapılan çalışmalarda referans gösterilmesi risâlenin bu yönünü ortaya koymaktadır.

Risâlenin yazıldığı tarih ve yer tespit edilememekle birlikte müellifinin yaşadığı tarih aralığı ve bölgenin bilinmesinin bu konudaki eksikliği giderecek nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma tek nüsha üzerinden yapılmıştır. Çünkü risâlenin ikinci bir nüshası tespit edilememiştir.

Risâlede, kaynağını mîrî arazilerin oluşturduğu irsâdî vakıflar ele alınmıştır. İrsâdî vakıflar beytül mâle ait olan gayrimenkullerin mülkiyeti devlette kalmak kaydıyla sadece menfaatleri beytül mâlden istifade etme hakkına sahip olan kişilere tahsis edilmesidir. Bu yönüyle irsâdî vakıflar, gayr-i sahih vakıflar kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak gayr-i sahih denilmesi, bu vakıflar geçersiz olduğu için değil, vâkıfın, vakfettiği mal üzerinde mülkiyet hakkının bulunduğu gerçek bir vakıf olmadığı içindir. Dolayısıyla fukaha tarafından caiz görülmüştür.

Tahsisatın yapılacağı yerlerin beytül mâlde hak sahibi olup olmaması durumu bir yönüyle irsâdî vakıfların cevazını tartışmalı hale getirmiştir. Beytül mâlde hak sahibi olanlara yapılan tahsisatların cevazı üzerinde ittifak olmakla birlikte, hak sahibi olmayanlara yapılan tahsisat sadece âlimlerin bir kısmı tarafından caiz görülmüştür.

Haraç yoluyla elde edilen mîrî arazilerin irsâd yoluyla kamunun yararına ebedî olarak tahsis edilmesinin, topluma hizmet görevini yerine getiren kişi ve kurumların desteklenmesi bakımından önemli bir boşluğu doldurduğu görülmüştür. Ayrıca bu destekler "irsâd, ikta ve tahsisat" gibi isimler altında başta Osmanlılar olmak üzere Müslümanlar tarafından tarih boyunca uygulanmıştır.

Az sayıda müstakil çalışmaların yanı sıra konunun, daha çok mîrî araziye dair ahkâm ile vakıf ahkâmına dair bölümlerde “mevkûf” ve mevkûfun aleyh” bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir.

Yaptığımız bu çalışma esnasında irsâdî vakıflarla ilgili yeteri derecede çalışma yapılmadığı, vakıf hukuku içerisinde gölgede kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılabileceğini ayrıca belirtmekte fayda görmekteyiz.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi yayın kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır./The author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: MAY (%55), AE (%45), Veri Toplanması/Data Collection: MAY (%60), AE (%40), Veri Analizi/Data Analysis: MAY (%55), AE (%45), Makalenin Yazımı/Writing up: MAY (%60), AE (%40), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: MAY (%50), AE (%50).

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed. “İrsâdî Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/448-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 3. Basım, 2013.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009.

- Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Balta, Yusuf. "Risâletü'l-Hamevî'de İmam Hamevî'nin Bazı Fikhî Meselelerle İlgili Değerlendirmeleri". *Usul İslam Araştırmaları* 33 (Nisan 2020), 79-101.
- Bayder, Osman. "İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'ine Hamevî Tarafından Yöneltilen Eleştiriler". *Bilimname* 48 (2022/2), 535-565.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Birgivî, Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali. *Zuhrü'l-müteehhilîn ve'n-nisâ fi ta'rîfi'l-athar ve'd-dima*. Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1426/2005.
- Cebertî, Abdurrahmân b. Hasan. *'Acâibü'l-âsar fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-cîl, 1978.
- Çeker, Huzeyfe. "Ahmed el-Hamevî'nin Tezhîbü's-sahîfe bi-nusreti'l-İmâm Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 1-53.
- Ençakar, Orhan. "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 223-277.
- Demirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Görgün, Muhammed Emin. "Bir Fakih Gözüyle Tecâzüb Sanatı: Seyyid Ahmed el-Hamevî'nin *Esne'l-metâlib fi beyâni ma'ne't-tecâzüb* İsimli Risâlesi". *Arap Dili Belagati ve Edebiyatı Lisansüstü Araştırmaları*. ed. Ali Bulut vd. 115-134. İstanbul: Demavend Yayınları, 2023.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. "Mukaddime". *Telkîhu'l-fiker bi-şerhi Manzûmeti'l-eser*. thk. Abdullah Süleyman el-Uteyyık. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2009.
- Hasan Şurrab, Muhammed b. Muhammed. *el-Meâlimü'l-esîre fi's-sünne ve's-sîre*. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1411.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu eb-nâi'z-zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn. *et-Tuhfetü'l-Mardiyye fi'l-arâzi'l-Mısıriyye*. Çorum: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 1308/6.
- İsbîcâbî, Ali b. Muhammed. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*. 4 Cilt. thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman. Amman-Beyrut: Dârü'r-Reyâhîn, 2021/1443.

- Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Kahire: Matbaatü'l-Cemaliyyeti'l-Âmire, 1327-1328/1910.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Mehmet Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Maârif Vekaleti, 1941.
- Kazıcı, Yusuf Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957.
- Kenanoğlu, M. Macit. "Mîrî Arazi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/157-160. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Leknevi, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1906/1324.
- Makrizî, Takıyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-i'tibar bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedâ 4 Cilt*. Beyrut: Dârü'l-Erkam.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- "İrsâd". *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 3/107-112. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983/1404.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthâfî'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, 851. 1-231.
- Serahsî, Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed. *el-Muhîtü'r-radavî fi furû'i'l-fikhi'l-Hanefî*. 9 Cilt. thk. Abdülhafız Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2021/1442.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Hamevî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Cem'ü'l-cevâmi' (el-Câmi'u'l-Kebîr)*. thk. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic - Abdulhamid Muhammed Nida - Hasan İsa Abdu'z-Zâhir. 24 Cilt. Kahire: el-Ezheru's-Şerif, 2005/1426.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *en-Naklül-mestûr fi cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 678, 234a-237a.
- Şanalmış, Abdülkadir. "Ahmed el-Hamevî'nin Gemide Kılınan Namazın Hükmüne Dair Risâlesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (Aralık 2022), 75-112.
- Şenel, Abdülkadir. "Molla Miskîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/259. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Muhammed Naîm el-Araksûsî - Me'mûn es-Sâgırcî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1996.